

ВЪПРОСЪТ ЗА НАСЛЕДЯВАНЕТО НА ТРОНА В ТЪРНОВО КАТО ФАКТОР ЗА ВЪЗНИКВАНЕ НА ВИДИНСКОТО ЦАРСТВО НА ЦАР ИВАН СРАЦИМИР

Христин Лалев

Дълго време в историографията въпросът за възникването на Видинското царство на цар Иван Срацимир в средата на XIV в. изглежда изяснен. Без да отчитат особеностите на политическата ситуация в българските земи по това време, мнозина изследователи отдават появата на Видинското царство единствено на създалата се обстановка в царския двор в Търново в резултат на сключването на втория брак на цар Иван Александър (1331-1371) с покръстена еврейка и възникналият от това въпрос, кой от неговите синове да бъде наследник на царската корона. От тази гледна точка формирането на Видинското царство и изпращането на Иван Срацимир във Видин се разглежда като компенсация, за това че му било отнето правото да наследи търновския трон¹. Тази хипотеза за възникване на Видинското царство дълги години е господстваща в науката и се приема априори за доказана от мнозина изследователи. Внимателният анализ на обстановката в българските земи през разглеждания период обаче дава основание като водещ фактор за възникване на царството да се посочат политическите обстоятелства около развитието на Видинска област и натрупаните тенденции и

¹ **Иречек, К.** История на българите с поправки и добавки от самия автор. Под редакцията на П. Петров. София, 2015, с. 511-512; **Vdinski Zbornik.** Ghent Slavonic Ms 408 A.D. 1360 Facsimile edition. Ivan Dujčev. London, 1972, р. 4-5; **Fine, J.** The Late Medieval Balkans. A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest. Michigan, 1987, р. 366; **Коледаров, П.** Политическа география на средновековната българска държава. Втора част (1186-1396). София, 1989, с. 103; **Божилков, Ив.** История на средновековна България. Т. 2. Християнска България. sine loco, 2017, с. 500.

традиции при съществуването на сериозен брой самостоятелни и полусамостоятелни владения в района през дълги периоди от време в предшестващите десетилетия².

И все пак, влиянието на отношенията в царското семейство върху протичащите политически процеси не бива да се изключва. За да стигнем до конкретен отговор на въпроса, доколко е имало съперничество за трона между синовете на Иван Александър и как това се е отразило на протичащите политически процеси, първо трябва да разгледаме какви са традициите при унаследяването на властта в българската държава. Податки в тази посока имаме още от времето на Ранносредновековната българска държава от периода преди покръстването на българите. Безспорно, въпреки византийското влияние, в тази област българите проявили свои характерни особености³. Те направили впечатление на византийските хронисти, които ги отразили в своите съчинения. Особено интересно е съобщението на Михаил Псел от XI в., че „обичай у българите е да поставят начело на народа хора от царски род“⁴. Явно династичният принцип при упражняването на властта в българската държавно-политическа практика бил дълбоко залегнал в миросгледа на средновековните българи, което е свидетелство за дълга традиция при неговото прилагане в българска среда.

Корените на представата, че властта трябва да е притежание на една династия, могат да се потърсят още от времето на българските ханове и тяхната държавно-политическа идеология. Известие за това как се е осъществявало предаването на върховната власт през този ранен период от българската история, намираме в съчинението на писателя и съвременник на цар Симеон I (893-927), Йоан Екзарх „Шестоднев“:

„И при българите отначало князете били [поставяни] по наследство – синът на мястото на бащата, и братът на мястото на брата.“⁵

Тази традиция се утвърдила окончателно в началото на IX в., когато с възкачването на престола на Крум (803-814) започва управлението на династия, която се задържа начело на държавата чак до края на X в. Спазването на този принцип е причина Самуил да се провъзгласи за български цар едва след смъртта на последния представител на династията цар Роман (976-997)⁶. Чувството за легитимност при българите било силно застъпено и то се изразявало и във времето на българските въстания през XI в., които

² Посочената хипотеза е разработена в други публикации на автора на настоящите редове, поради което тук няма да бъде коментирана подробно в изложението. Вж. например **Лалев, Хр.** Полусамостоятелни владения в северозападните български земи от края на XII до началото на XIV в. // *История*, 2018, № 4, с. 409-424.

³ **Ангелов, П.** България и българите в представите на византийците (VII-XIV век). София, 2011, с. 116.

⁴ **Михаил Псел.** Хронография. Превод В. Иванов. Варна, 1999, с. 86.

⁵ **Йоан Екзарх.** Шестоднев. Превод, послеслов и коментар Н. Кочев. София, 1981, с. 163.

⁶ **Ангелов, П.** България и българите в представите на византийците (VII-XIV век). София, 2011, с. 117.

имали за цел отхвърляне на византийската власт и възстановяване на българската държава. Това намира потвърждение във факта, че водачите на въстанията приемат името на цар Петър I (927-970), търсейки връзка с традициите от времето на независимата българска държава⁷. През 1185 г., когато избухнало въстанието на Асеневци, отново по-големият от братята, Теодор, който приел царската корона, бил преименуван на Петър. Изследователите са единодушни, че чрез този ход братята потърсили връзка с някогашната българска царска династия, за да потвърдят своята легитимност като водачи на българския народ.

Нямаме запазени конкретни извори, които да ни дават информация за това какво е правилото, по което се предавала властта по наследство в българската държава през периода края на XII – първата половина на XIII в. Нека тогава да видим какво е реалното положение и с оглед на това да се опитаме да открием закономерностите. Първоначално властта преминала последователно в ръцете на тримата братя Петър (1185-1197), Асен (1185-1196) и Калоян (1197-1207), а след това на трона седнал техният племенник Борил (1207-1218). Последният стигнал до короната след война срещу брат си Стрез и братовчед си Слав⁸. На свой ред Борил бил отстранен от трона от Иван Асен II (1218-1241), синът на Асен I. С оглед на това фактическо положение Ив. Божилов, изказва предположението, че първите Асеневци наложили патримониален модел на унаследяване на властта, т.е. властта била в ръцете на една фамилия и се предавала на различни нейни членове⁹. За пръв път преминаване на короната от баща към син станало едва през 1241 г. при наследника на Иван Асен II – Калиман I (1241-1246).

След прекратяването на Асеновата династия по пряка мъжка линия към 1256 г., след смъртта на царете Михаил II (1246-1256) и Калиман II (1256), възникнал проблем относно легитимността на владетелите във вътрешнодържавен аспект. Възкачването на цар Константин Тих (1257-1277) на трона в Търново през 1257 г. означавало и появата на един нов държавноправен принцип – овдовелият престол да бъде зает не от най-близкия роднина на починалия владетел, а от този, който имал доверието на мнозинството от аристократите. Всички тези промени били свързани с нарасналото влияние и позиции на аристокрацията в Търново след средата на XIII в. Новото положение било фиксирано в текста на издадената по времето на Константин Виргинска грамота, в която се казва следното:

⁷ Пак там, с. 118.

⁸ Относно роднинските връзки между Борил, Стрез и Слав вж. **Божилков, Ив.** Фамилията на Асеневци (1186-1460). Генеалогия и просопография. Второ фототипно издание. София, 1994, с. 69-77, 95-100.

⁹ **Божилков, Ив.** Българското общество през 14. век. Структура и просопография. Пловдив, 2014, с. 69; **Същият.** История на средновековна България. Т. 2. Християнска България. sine loco, 2017, с. 374.

„... и след смъртта на царството ми, когато Бог пожелае да постави на престола на царството ми, или някого от сродниците на царството ми, моля да не нарушава, нито да потъпква този хрисовул...“¹⁰

Видно е, че тук изборът на владетел е поставен на първо място, а едва след това са сродниците на царя. Ив. Лазаров отдава тази особеност на бурното време, в което става владетел Константин и на специфичните за този момент условия¹¹. Прекратяването на Асеновата династия и гражданската война в България от края на 50-те и началото на 60-те години на XIII в. довели до тази съществена промяна в процедурата по определяне на българския владетел. Решаваща била думата на висшата аристокрация, а едва на второ място се поставяло родството с предишния владетел. Значение явно имало и обстоятелството, че към момента на коронацията си Константин все още нямал син, който да бъде обявен за наследник на короната. Виргинската грамота в същото време обаче е първият ни известен опит от страна на българските владетели да сложат ред в правилата за наследяване на трона¹².

Интересен е паралелът по този въпрос, който се наблюдава в Унгария. През 1222 г. унгарският крал Андрей II (1205-1235) бил принуден да издаде т.нар. „Златна була“, с която се гарантирали правата на унгарските аристократи, които дори получили правото да се бунтуват срещу краля, ако той не действа според закона¹³. За разлика от Унгария обаче в България не бил издаден такъв документ, който официално да регламентира правата на аристокрацията.

Въпреки регистрираното във Виргинската грамота положение, цар Константин Тих положил значителни усилия, за да възстанови функционирането на династическия принцип при предаването на висшата власт в държавата. В това той виждал естествен начин да легитимира властта си. Според изричното свидетелство на Георги Акрополит, Константин Тих потърсил брак с жена от Асеновия род „...за да изглежда, че царува според наследственото право...“¹⁴ По този повод Георги Пахимер казва: „Но тъй като той [Константин] нямаше от своя род право на властта, понеже не беше роднина на Асен, той взе за съпруга неговата внучка...“¹⁵ В този смисъл са и думите на Никифор Григора,

¹⁰ Дуйчев, Ив. Из старата българска книжнина. Т. 2. Книжовни и исторически паметници от Второто българско царство. София, [1944], с. 63.

¹¹ Лазаров, Ив. Политическа идеология на Второто българско царство XII-XIII в. (Генезис). Велико Търново, 2003, с. 67-68.

¹² Бакалов, Г. Средновековният български владетел. Титулатура и инсигнии. София, 1995, с. 226.

¹³ Engel, P. The Realm of St Stephen: A History of Medieval Hungary 895–1526. London, New York 2001, pp. 85, 94; Rady, M. Hungary and The Golden Bull of 1222. // *Banatica*, 2014, № 24, p. 87-108.

¹⁴ Georgii Acropolitae. *Historia*. // ГИБИ 8. София, 1972, с. 205.

¹⁵ Georgii Pachymeris. *Michael Palaeologus*. // ГИБИ 10. София, 1980, с. 166-167.

който посочва, че Константин Тих поискал от императора една от дъщерите му за жена, защото „...по своя произход нямал никакво право над българския престол“ и „...му било неприятно да бъде смятан и наричан незаконен владетел“¹⁶. Така Константин се оженил за византийска принцеса, потомка на Асеневици, и гордо си прикачил името Асен, с което на практика провъзгласявал възстановяване функционирането на династическия принцип в българската държава.

С това обаче въпросът не бил решен окончателно. През втората половина на 60-те години на XIII в. съпругата на българският цар Ирина Ласкарис починала, без да остави легитимен наследник на короната. Скоро след това Константин се оженил за Мария Палеологина, племенничка на византийския император Михаил VIII (1259-1282), която обаче нямала никаква роднинска връзка с Асеновия род¹⁷. Така въпросът с легитимността на властта на Константин отново излязъл на преден план. Тогава той решил да се възползва от византийския пример и да се опре на някои византийски практики, които били въведени в българска среда.

Във Византия не съществувало законово уреждане на въпроса за наследяването на короната и династичният принцип при предаването на трона дълго време си пробивал път, като постепенно се наложил в политическата практика на империята. Това положение довело до възникване на някои специфични титли и институции, като института на съимператора и титула „багренороден“. Чрез тези механизми византийските императори успешно наложили династичния принцип при предаването на властта в империята.

Чрез въвеждането на механизма на „съимператора“ се осигурявало по-безпроблемно предаване на върховната власт, като нейният носител – императорът, още приживе провъзгласявал определено лице, обикновено сина си, за съимператор. Така след смъртта на властващия император, обявеният за съимператор поемал цялата власт¹⁸.

Появата на титула „багренороден“ във Византия според някои изследователи е още от V в.¹⁹ Добре е обрисован въпросът с багренороденият син във Византия от Ж. Дагрон: „Багренородението символизира династическия успех. То преди всичко придава свещен характер на новороденото, което е богопомазано още в майчината утроба. Багренородният може да твърди, че Бог е направил той да бъде император, като още със

¹⁶ [Nicephori Gregorae. Historia Byzantina.](#) // ГИБИ 11. София, 1983, с. 130.

¹⁷ От този брак цар Константин най-сетне се сдобил с наследник, който бил кръстен Михаил.

¹⁸ **Караянопулос, Я.** Политическата теория на византийците. София, 1992, с. 62.

¹⁹ **Андреев, Й.** Титулът „багренородни“ на българските престолонаследници при Втората българска държава. // *Славистични проучвания.* Сборник в чест на VII международен славистичен конгрес. София 1973, с. 304-312.

зачатието го е миропомазал.²⁰ Всъщност практиката короната да се наследява от синовете родени след възкачването на трона на бащата владетел, има много древни корени. Такъв случай е описан още от Херодот, при предаване на властта в Персийската империя през V в. пр. Хр.²¹

Титулт „багренороден“ е засвидетелстван за пръв път в българска среда в приписка към евангелие от времето на цар Константин Асен от XIII в.:

„В годината 6785 [1276/1277] при светия и превисок цар Константин, неговата царица Мария и тяхното чадо Михаил Багренородни...“²²

В конкретния случай с него е удостоен синът на цар Константин и царица Мария – Михаил. Това стои във връзка с обявяването на Михаил за съвладетел на своя баща, което се потвърждава от една друга приписка към Търновско евангелие от 1272-1273 г., в която се казва:

„В годината 6781 [1272/1273], при царуването на благоверния цар Константин и на неговия син Михаил, владетели над всички българи...“²³

За това че Михаил бил коронясан за съвладетел свидетелства и Георги Пахимер²⁴.

Така на практика се решавал въпросът за легитимността на царското семейство и наследника на короната, който нямал никаква роднинска връзка с управлявалия до средата на XIII в. род Асеневци. Усилията на цар Константин дали нужните резултати и въпреки някои политически сътресения династичния принцип при предаването на върховната власт в българската държава бързо бил възстановен. Така в крайна сметка не настъпила съществена промяна в идеите за държавно устройство, върху които стъпвало изграждането на Българското царство.

В резултат на това прецедентът аристократите да избират новия владетел, не се превърнал в практика, въпреки че влиянието на столичната аристокрация при определянето на владетеля, когато нямало пряк наследник на короната, останало

²⁰ **Дагрон, Ж.** Императорът и свещеникът. Етюд върху византийския „цезаропапизъм“. София, 2006, с. 69-70.

²¹ **Херодот.** История. Превод, коментар, бележки и студия П. Димитров. София, 2010, с. 374.

²² **Дуйчев, Ив.** Из старата българска книжнина. Т. 2., с. 279-280. Съществуват предположения, че с този титул е бил удостоен още цар Михаил II Асен, но това все още е твърде спорна хипотеза. По въпроса вж. **Андреев, Й.** Титулт „багренородни“ на българските престолонаследници при Втората българска държава. // *Славистични проучвания*. Сборник в чест на VII международен славистичен конгрес. София 1973, с. 304-312; **Маргос, А.** За датирането на старобългарския надпис в скалния пещерен манастир при с. Рояк, Провадийско. // *ИНМВ*, 1972, № 7, с. 203-207.

²³ **Дуйчев, Ив.** Из старата българска книжнина. Т. 2., с. 65.

²⁴ **Georgii Pachymeris.** [Michael Palaeologus](#). // *ГИБИ* 10. София, 1980, с. 170. За съвладетели от своите бащи впоследствие били обявени Иван Стефан (синът на Михаил III Шишман), синовете на цар Иван Александър, Константин (синът на цар Иван Срацимир), по всяка вероятност за съвладетел на своя баща е бил определен и Александър – най-възрастният син на цар Иван Шишман. По въпроса вж. **Божилов, Ив.** Българското общество през 14. век. Структура и просопография. Пловдив, 2014, с. 68.

силно. Така в България изборът на владетел от страна на аристокрацията станал допълнителен механизъм прилаган единствено в случаите когато нямало ясен наследник на трона. Но дори и тогава династичният принцип продължавал да функционира. Пример в това отношение е възшествието на цар Михаил III Шишман (1323-1330), който бил избран за цар от аристократите, но въпреки това, решаващ при избора му бил факта, че той бил най-близкият жив родственик на предишните владетели и се родеел и с двете царски династии Тертеровци и Асеновци.

За изясняване на положението по разглеждания въпрос през XIV в. се използват някои податки в грамоти на българските царе от това време. Наблюденията осъществени от Ив. Лазаров²⁵ в тази посока са особено интересни. За осветляване на въпроса се използват Мрачката грамота на цар Иван Александър от 1347 г. и Рилската грамота на цар Иван Шишман от 1378 г. От тях е видно, че през XIV в. въпросът с линията на наследяване на трона вече окончателно се избистрил. Забелязва се, че тя е низходяща, като на първо място е посочен синът на царя. В Мрачката грамота от 1347 г. текстът е следният:

„...и след смъртта на царството ми, който бъде наследник на царството ми – или измежду възлюбените деца на царството ми, или от сродниците на царството ми, или когото друго Бог избере и постави на престола на царството ми – някого от православните християни...“²⁶.

Текстът на Рилската грамота издадена от цар Иван Шишман в 1378 г. дава същата схема за унаследяване на царската власт, с някои допълнения:

„Обаче и след смъртта на моето царство, когото Господ Бог, вечния цар, благоизволи и постави на моя престол, било превъзлюбения син на моето царство или от братята и сродниците на моето царство, то той да не размисли да отнеме нещо...“²⁷.

От цитираните откъси е видно, че редът на наследяване на трона е следният – първо синът (синовете) на царя, след това са неговите братя и накрая останалите сродници.

Въпреки всички теоретични построения обаче, трябва да се отбележи, че през XIV в. класическият династически принцип за унаследяване на властта баща – първороден син, на практика не действал в Българското царство. Единственият пример за

²⁵ Лазаров, Ив. Политическа идеология на Второто българско царство XII-XIII в. (Генезис). В. Търново, 2003.

²⁶ Дуйчев, Ив. Из старата българска книжнина. Т. 2., с. 130-134. Трябва да уточним, че тук под израза „възлюбените деца“ явно се визират само мъжките наследници, тъй като византийската концепция за наследяването на властта, възприета в България и Сърбия, изключвала предаване на престола по пряка женска линия.

²⁷ Дуйчев, Ив. Из старата българска книжнина. Т. 2., с. 177-182.

безпроблемно предаване на властта по този механизъм е при цар Георги II Тертер през 1321 г.²⁸

Известно е, че от първия си брак с Теодора, дъщеря на влашкия воевода Иванко Басараб (ок. 1320-1352), сключен още докато бил деспот на Ловеч в началото на 20-те години на XIV в., цар Иван Александър имал трима сина: Михаил, Иван Срацимир и Иван Асен²⁹. Всички те били родени в периода 1323-1331 г., т.е. по времето когато той е все още само деспот на Ловеч. В Софийския песнивец, който се датира в 1336/1337 г. Михаил се споменава с титлата „цар“³⁰, което показва, че той вече е бил определен за съуправител на своя баща и наследник на короната. Впоследствие за царе са провъзгласени Иван Срацимир и Иван Асен, събитие което Г. Бакалов свързва с преждевременната смърт на престолонаследника Михаил³¹. Още в българският превод на Манасиевата летопис, който се датира към 1344-45 г. обаче на една от миниатюрите всички изобразени синове на Иван Александър (Михаил, Иван Срацимир и Иван Асен) са титулувани с титлата „цар“³². От тази гледна точка е по-логично направеното от Й. Андреев предположение, че Иван Александър обявява за царе последователно и тримата си сина, като превантивна мярка, гарантираща властта на управляващата фамилия³³.

Въпросът с престолонаследията по времето на Иван Александър се усложнил в резултат на втория му брак с една търновска еврейка, която се покръстила и приела името Теодора³⁴. Случката е предадена от византийския летописец Никифор Григора по следния начин:

²⁸ **Божилов, Ив.** Българското общество през 14. век. Структура и просопография. Пловдив, 2014, с. 70.

²⁹ **Божилов, Ив.** Фамилията на Асеновци (1186-1460). Генеалогия и просопография. Второ фототипно издание. София, 1994, с. 169.

³⁰ **Дуйчев, Ив.** Из старата българска книжнина. Т. 2., с. 69-72.

³¹ **Бакалов, Г.** Средновековният български владетел. Титулатура и инсингии. София, 1995, с. 227.

³² **Дуйчев, Ив.** Миниатюрите на Манасиевата летопис. София, 1962, № 69.

³³ **Андреев, Й.** България през втората четвърт на XIV в. Цар Иван Асен IV – синът на Иван Александър. Велико Търново, 1993, с. 34.

³⁴ По неизвестни причини дълго време в историографията присъства идеята, че преди покръстването си тази жена е носела името Сара. В нито един от запазените извори обаче, не се споменава какво е било нейното еврейско име. Единствено Мавро Орбини твърди, че тя се казвала Браида. Вж. **Орбини, М.** Царството на славяните. София 2012, с. 523. Изглежда обаче става дума за неточност от страна на Орбини, който предава като лично име етнонима „еврейка“, подведен от латинския превод на хрониката на Халкокондил, която ползва като извор. По тези въпроси вж. **Ангелов, П.** Представата за евреите в Средновековна България. // *Исторически преглед*, 2006, № 5-6, с. 3-42.

„Александър изгонил приживе първата си съпруга и си взел за жена друга от средата на евреите, като наскоро преди това сам я покръстил, понеже бил пленен, както казват, от нейната красота.“³⁵

В историографията засега не е установено, защо българският цар Иван Александър изоставил първата си жена и се оженил втори път. Единствената причина, която посочват изворите се съдържа именно в цитирания по-горе откъс от съчинението на Н. Григора, така че трябва да приемем, че това било брак по любов. От този брак обаче Иван Александър се сдобил с още двама сина – Иван Шишман и Иван Асен³⁶. И тъй като бил роден след възшествието на своя баща на трона, за разлика от тримата си по-големи братя, Иван Шишман имал основание да носи титлата „багренороден“, която на теория му давала права върху престола в Търново. Тук е полезно да посочим една констатация направена от Ж. Дагрон, че въпреки всичко във Византия няма случай, когато багренородния да е предпочетен пред първородния, но не багренороден син³⁷. Явно и в българската политическа практика положението е същото, защото до смъртта си Михаил Асен, най-големият син на Иван Александър, е безспорният наследник на короната.

Определянето точната дата на смъртта на престолонаследника Михаил Асен и на неговият брат Иван Асен (синът на влашката принцеса), са все още проблемни за българската историография. Според сведенията в Българската анонимна хроника от XV в. Михаил и неговият брат Иван Асен загинали в бой с турците при техните нахлувания на българска територия³⁸. Годината на това събитие според същия извор е 1326. Видно е обаче, че това е грешка на преписвача³⁹. Повечето изследователи датират смъртта на Михаил към 1354-1355 г.⁴⁰ Това предположение намира потвърждение от сведенията на Никифор Григора, че в самия край на 1355 г. съпругата на Михаил, византийската принцеса Мария (Ирина), вече била вдовица⁴¹. Ив. Тютюнджиев прави още по-

³⁵ [Nicephori Gregorae. Historia Byzantina.](#) // ГИБИ 11. София, 1983, с. 193.

³⁶ **Божилов, Ив.** Фамилията на Асеневци (1186-1460). Генеалогия и просопография. Второ фототипно издание. София, 1994, с. 169.

³⁷ **Дагрон, Ж.** Императорът и свещеникът. Етюд върху византийския „дезаропапизъм“. София, 2006, с. 70.

³⁸ **Стара българска литература. Т. 3.** Исторически съчинения. Съставителство и редакция Ив. Божилов. София, 1983, с. 85-91.

³⁹ **Тютюнджиев, Ив.** Българската анонимна хроника от XV в. Велико Търново, 1992., с. 114.

⁴⁰ Пак там, с. 115; **Иречек, К.** Исторја срба. Први део. Београд 1911, с. 338; **Матанов, Хр., Р. Михнева.** От Галиполи до Лепанто. Балканите, Европа и османското нашествие 1354-1571 г. София, 1998, с. 39; **Димитров, Хр.** Българо-унгарски отношения през Средновековието. София, 1998, с. 232; **История на България. Т. 3.** Втора българска държава. София, 1982, с. 346 (Авторът тук е Д. Ангелов); Иван Божилов най-общо датира смъртта на Михаил между 1344/5 и края на 1355 г. Вж. **Божилов, Ив.** Фамилията на Асеневци (1186-1460). Генеалогия и просопография. Второ фототипно издание. София, 1994, с. 195.

⁴¹ [Nicephori Gregorae. Historia Byzantina.](#) // ГИБИ 11. София, 1983, с. 193.

конкретна датировка. Той се опитва да аргументира тезата, че смъртта на Михаил Асен трябва да се разположи във времето между 1 септември 1354 г. и март 1355 г.⁴² Що се отнася до смъртта на Иван Асен, то тя явно настъпила още по рано, тъй като в миниатюрите в българският превод на Манасиевата хроника (датирана към 1344-45 г.) той вече е представен като покойник за разлика от Михаил⁴³.

Определянето годината на смъртта на първородния царски син Михаил Асен е особено важно с оглед установяване на момента, когато е определен и новият престолонаследник. Според приписката от Видинското четвроевангелие Иван Срацимир, вторият син на цар Иван Александър, получил титлата „млад цар“, с която той е споменат в конкретния ръкопис:

„...С изволението и съдействието на Света Троица бе наченато това свето и божествено дело – книгата, наречена по гръцки тетраевангелие – с голям труд и внимание за силата на моята бедност, по времето, когато носеше на глава венеца на царството и държеше в ръка скиптъра благочестивият и велик цар Йоан Александър, заедно със своя син, младия цар Йоан Срацимир, а църковния стълб управляваше патриархът господин Теодосий. Писано бе, прочее, това свято дело във великия и многолюден град Бдин, по повеля и желание на великия всеосвещен митрополит господин Данаил. ...“⁴⁴

Това е първото известие в изворите, в което Иван Срацимир е споменат като „млад цар“. Тази титла се появява в българската политическа практика под унгарско влияние и през Сърбия прониква в България⁴⁵. Тя се носела от престолонаследника на короната⁴⁶. Това не оставя никакво съмнение, че след смъртта на Михаил Асен, Иван Срацимир е обявен за престолонаследник. За съжаление, поради липса на данни, годината на написването на Видинското четвроевангелие е все още твърде спорна⁴⁷,

⁴² **Тютюнджиев, Ив.** Българската анонимна хроника от XV в. Велико Търново, 1992, с. 116.

⁴³ **Дуйчев, Ив.** Миниатюрите на Манасиевата летопис. София, 1962, № 2.

⁴⁴ **Дуйчев, Ив.** Из старата българска книжнина. Т. 2., с. 169-170.

⁴⁵ **Божилов, Ив.** Българското общество през 14. век. Структура и просопография. Пловдив, 2014, с. 68.

⁴⁶ На тази констатация се опитва да опонира Й. Андреев, който твърди, че „млад цар“ не е титла указваща престолонаследие в политическата практика на Българското царство. Според него официалното определяне на престолонаследника е ставало с израза „превъзлюблен син на моето царство“, който е използван в Мрачката грамота на Иван Александър и в Рилската грамота на Иван Шишман. Вж. **Андреев, Й.** България през втората четвърт на XIV в. Цар Иван Асен IV – синът на Иван Александър. Велико Търново, 1993, с. 31. Тази хипотеза обаче противоречи на факта, че веднага след обявяването си за престолонаследник Иван Шишман също приел титлата „млад цар“, за което има запазени сведения в изворите.

⁴⁷ Някои автори предполагат годината 1348 г. Вж. **Гудев, П.** Български ръкописи в библиотеката на лорд Zouche. // *СБНУНК*, 1892, № 7, с. 167; **Андреев, Й.** България през втората четвърт на XIV в. Цар Иван Асен IV – синът на Иван Александър. Велико Търново, 1993, с. 27-32; **Карагеоргиева, С.** Бдин между Константинопол и Търново през XIV век. // *Границата в историята*. София, 1999, с. 79-80. Други автори предлагат годината 1352 г. Вж. **Божилов, Ив.** Фамилията на Асеновци (1186-1460). Генеалогия и просопография. Второ фототипно издание. София, 1994, с. 198-199, 206, бел. 8. Трети пък отнасят

което не ни позволява да заемем категорична позиция по въпроса, кога точно Иван Срацимир е получил този титул и е обявен за престолонаследник. Но, ако приемем, че Михаил Асен е умрял към 1354-1355 г., то обявяването на Иван Срацимир за „млад цар“ логично трябва да поставим след тази дата.

Според надписите към миниатюрите в Лондонското четвероевангелие от 1355/1356 г. можем да твърдим, че Иван Шишман вече бил обявен за престолонаследник към тази година. Това проличава и от възхвалата към Иван Александър, поместена в същия ръкопис. Там от всички царски синове е споменат само Иван Шишман и той е окачествен с епитета „превъзлюбен син“ на Иван Александър⁴⁸, което по всяка вероятност е формула отразяваща новото положение с престолонаследията в българската държава. С титлата „млад цар“ Иван Шишман присъства в т.нар. Сборник на Пръвослав. В приписка към този ръкопис се казва следното:

„...Тази книга е написана [от мене], [който] се наричах Пръвослав, по повеля на всепочитания между велможите на Българското царство логотета Мита.

Тогава държеше хоругвите на българския престол превисокият и самодържец на всички българи и гърци Йоан Александър, и при неговата царица – новопросветената и благоверна Теодора, и при Шишман, младия цар...“⁴⁹

Този извор обаче също не може да бъде датиран точно. Най-общо се посочва периода 1350-1360 г. като момент на неговото създаване. В същото време за пръв път имаме известие за това, че Иван Шишман е обявен за „багренороден“ в приписката от Германовия сборник от 1358/1359 г., където се казва:

„Писа се този сборник от ръката на някого си, в царството на благоверния и превисокия, самодържавния и христолюбивия, прекрасния Йоан Александър, багренородния Йоан Шишман, при патриарха всеосвещения Теодосий на богоспасния цариград Търново, в летотечение 6867, индикт 12.“⁵⁰

Видно е, че състоянието на изворовата база не ни дава точния момент на обявяването на Иван Шишман за престолонаследник.

Въпреки това можем да кажем, че положението с наследяването на короната в българския царски двор е било ясно определено. До смъртта си Михаил Асен е легитимният и всепризнат наследник на короната. След неговата смърт за известен

написването на ръкописа към 1362 г. Вж. **Гюзелев, В.** Училища, скриптории, библиотеки и знания в България XIII-XIV век. София, 1985, с. 98, 182-183.

⁴⁸ **Дуйчев, Ив.** Из старата българска книжнина. Т. 2., с. 150-152.

⁴⁹ **Коцева, Е.** Александрийско-попгерасимово писмо в български ръкописи от втората половина на XIV в. // *Старобългарска литература*. I. София 1971, с. 380-381; **Същата.** Приписка 1350-1360 г.г. в сборнике Пръвослава. // *Byzantino Bulgarica*, 1980, № 6, с. 247-258.

⁵⁰ **Мирчева, Е.** Германов сборник от 1358/1359 г. Изследване и издание на текста. София, 2006, с. 40-41.

период от време Иван Срацимир поел функциите на престолонаследник. По някакви причини към 1356 г. той бил заменен от Иван Шишман. За каквито и да е конфликти в царското семейство по този повод нямаме никакви извори. Може би Иван Срацимир е трябвало да се откаже от престолонаследия с оглед на поемането на новите си функции на цар във Видин. Трябва да вземем под внимание и факта, че той е втори син на владетеля и нямал право да носи титлата „багренороден“, което явно се е оказало решаващо при пренараждането на ролите в търновския двор към средата на 50-те години на века. Разбира се естественото съперничество между братята и желанието на майката на Иван Шишман да види сина си на трона в Търново са фактор в протичащите процеси, но едва ли са имали такава разрушителна сила, каквато им се приписва от част от изследователите⁵¹. Доказателство за липсата на сериозни конфликти по този повод е и факта, че впоследствие Иван Срацимир не проявява абсолютно никакви претенции към трона в Търново и не прави опит да отстрани брат си след смъртта на цар Иван Александър през 1371 г., а съсредоточава усилията си към постигане на пълна независимост на вече обособеното владение с център Видин.

От казаното по-горе е видно, че въпросът с наследяването на царската корона в Търново не е толкова определящ фактор при възникването на Видинското царство в степента, която му се придава от част от авторите. Така направената констатация се потвърждава от абсолютната липса на каквито и да е податки в изворите за конфликти в царското семейство по този повод. При това положение възникването на Видинското царство би следвало да се разглежда като резултат от протичането на политическите процеси, които са свързани с проявите на сепаратизъм в северозападните български земи. Процеси, които довели до формиране на традиции в посока на това, че тази част от българското политическо пространство да функционира под формата на някакво обособено автономно владение, което в различните случаи се намирало в различна степен на обвързаност със столицата Търново. Това в крайна сметка довело дори до формиране на своеобразна местна династична линия в лицето на управлявалите във Видин Шишман, Михаил и Белаур. От тази гледна точка обособяването на Видинското царство начело със сина на Иван Александър може да се разглежда и като опит за приобщаване на тази територия под властта на управляващата в Търново династия с цел да се преодолеят възникналите във Видин местни династични традиции.

⁵¹ **Иречек, К.** История на българите с поправки и добавки от самия автор. Под редакцията на П. Петров. София, 2015, с. 511-512; **Коледаров, П.** Политическа география на средновековната българска държава. Втора част (1186-1396). София, 1989, с. 103; **Комсалова, Р.** Елит и власт в средновековна България. София, 2014, с. 230.

БИБЛИОГРАФИЯ

Ангелов, П. Представата за евреите в Средновековна България. // Исторически преглед, 2006, № 5-6, с. 3-42.

Ангелов, П. България и българите в представите на византийците (VII-XIV век). София, 2011.

Андреев, Й. Титулът „багренородни“ на българските престолонаследници при Втората българска държава. // Славистични проучвания. Сборник в чест на VII международен славистичен конгрес. София, 1973, с. 304-312.

Андреев, Й. България през втората четвърт на XIV в. Цар Иван Асен IV – синът на Иван Александър. Велико Търново, 1993.

Бакалов, Г. Средновековният български владетел. Титулатура и инсигнии. София, 1995.

Божилов, Ив. Фамилията на Асеновци (1186-1460). Генеалогия и просопография. Второ фототипно издание. София, 1994.

Божилов, Ив. Българското общество през 14. век. Структура и просопография. Пловдив, 2014.

Божилов, Ив. История на средновековна България. Т. 2. Християнска България. sine loco, 2017.

Гудев, П. Български ръкописи в библиотеката на лорд Zouche. // СБНУНК, 1892, № 7, с. 159-223.

Гюзелев, В. Училища, скриптории, библиотеки и знания в България XIII-XIV век. София, 1985.

Дагрон, Ж. Императорът и свещеникът. Етюд върху византийския „дезаропапизъм“. София, 2006.

Димитров, Хр. Българо-унгарски отношения през Средновековието. София, 1998.

Дуйчев, Ив. Из старата българска книжнина. Т. 2. Книжовни и исторически паметници от Второто българско царство. София, [1944].

Дуйчев, Ив. Миниатюрите на Манасиевата летопис. София, 1962.

Иречек, К. Исторја срба. Први део. Београд, 1911.

Иречек, К. История на българите с поправки и добавки от самия автор. Под редакцията на П. Петров. София, 2015.

- История на България. Т. 3.** Втора българска държава. София, 1982.
- Йоан Екзарх.** Шестоднев. Превод, послеслов и коментар Н. Кочев. София, 1981.
- Карагеоргиева, С.** Бдин между Константинопол и Търново през XIV век.// Границата в историята. София, 1999, с. 79-89.
- Караянопулос, Я.** Политическата теория на византийците. София, 1992.
- Коледаров, П.** Политическа география на средновековната българска държава. Втора част (1186-1396). София, 1989.
- Комсалова, Р.** Елит и власт в средновековна България. София, 2014.
- Коцева, Е.** Александрийско-попгерасимово писмо в български ръкописи от втората половина на XIV в. // Старобългарска литература. I. София, 1971, с. 369-402.
- Коцева, Е.** Приписка 1350-1360 г.г. в сборнике Прывослава.//Byzantino Bulgarica, 1980, № 6, с. 247-258.
- Лазаров, Ив.** Политическа идеология на Второто българско царство XII-XIII в. (Генезис). Велико Търново, 2003.
- Маргос, А.** За датирането на старобългарския надпис в скалния пещерен манастир при с. Рояк, Провадийско. // ИНМВ, 1972, № 7, с. 203-207.
- Матанов, Хр., Р. Михнева.** От Галиполи до Лепанто. Балканите, Европа и османското нашествие 1354-1571 г. София, 1998.
- Мирчева, Е.** Германов сборник от 1358/1359 г. Изследване и издание на текста. София, 2006.
- Михаил Псел.** Хронография. Превод В. Иванов. Варна, 1999.
- Орбини, М.** Царството на славяните. София, 2012.
- Стара българска литература. Т. 3.** Исторически съчинения. Съставителство и редакция Ив. Божилов. София, 1983.
- Тютюнджиев, Ив.** Българската анонимна хроника от XV в. Велико Търново, 1992.
- Херодот.** История. Превод, коментар, бележки и студия П. Димитров. София, 2010.
- Bdinski Zbornik.** Ghent Slavonic Ms 408 A.D. 1360 Facsimile edition. Ivan Dujčev. London, 1972.
- Engel, P.** The Realm of St Stephen: A History of Medieval Hungary 895–1526. London, New York, 2001.
- Fine, J.** The Late Medieval Balkans. A Critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest. Michigan, 1987.
- Georgii Acropolitae.** [Historia](#). // ГИБИ 8. София, 1972, с. 150-212.

Georgii Pachymeris. [Michael Palaeologus](#). // ГИБИ 10. София, 1980, с. 149-183.

Nicephori Gregorae. [Historia Byzantina](#). // ГИБИ 11. София, 1983, с. 123-193.

Rady, M. Hungary and The Golden Bull of 1222. // Banatica, 2014, № 24, p. 87-108.

The question for the inheritance of the throne of Tarnovo as a factor for the occurrence of the Vidin tsarsdom of Tsar Ivan Sratsimir

Hristin Lalev

The aim of this article is through the usage of the available sources to search for the regularities in the practice of inheritance of the throne of Bulgaria and how this question has rendered influence on the formation of the Vidin tsarsdom of tsar Ivan Sratsimir. In the first part of the article is made a review of the the practices of inheritance of the throne in the Bulgarian state during the period from the end of XII to the middle XIV century and special attention is drawn to the regularities and the precedents. In the second part is examined the question for the inheritige of the throne during the time of Tsar Ivan Alexander. According to the analysis, which was made, the imposing conclusion is that the the examined factor hasn't basic role for the formation of the Vidin tsarsdom, although its impact shoudn't be excluded completely.